

TÓTH MARIANN

A depresszió és az étellel való elégedettség változásai a börtönidő függvényében

Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai

„Európában újra napirendre került a börtönreform kérdése. Tagadhatatlan, hogy már a század eleje óta többféle javítást hoztak be a fegyházak kormányzásába és kezelésébe, s különösen a foglyok [...] szükségletei és az emberesebb bánásmód tekintetében nagy haladás volt észlelhető a korábbi állapotokhoz képest. De tapasztalni kellett, hogy a penitentiárius (javításon, rehabilitáción alapuló) kezelés nem egyedül emberesség kérdése, s nem is szabad hogy csupán az legyen. A jobbitó törekvések egyáltalán nem fogyasztották a büntettek számát, sőt a kedvezőbb bánás inkább csak növelte a törvényszegések áramlatát. Az ennek meggátolására tett intézkedések tehát, mint a társadalom biztonságának és nyugalmának lényeges kérdései, parancsolólag követelték a megoldást.”¹

Tóth Lőrinc több mint 120 évvel ezelőtt megfogalmazott gondolatai óta nem sokat változott a társadalmi felfogás. A társadalom tagjai ma is azt várják el a büntetés-végrehajtási intézményektől, hogy védve érezhessék magukat a bűnelkövetőktől, valamint hogy a fogvatartottak kedvező pszichológiai változásokon menjenek keresztül börtönbüntetésük alatt, ami elősegíti a társadalomba való visszailleszkedésüket.

Magyarországon az elítéltek kétharmada visszaeső, ezt főként a rossz szociális háttérre, az alacsony intelligenciaszintre, a pszichopátiás és neurotikus személyiségre, a téves értékrendre vezetik vissza, de fontos szerepet tulajdonítanak a börtöntényezőknél is².

Az elítéltek mentális és fizikai állapota egyaránt nehézséget okoz a reszocializáció hatékony megvalósulása tekintetében. Egy 12 nyugat-európai országot és 23 ezer elítéltet érintő felmérés arra jutott, hogy a populáció 3,7 százaléka elmebetegségben, 12 százaléka depressziós tünetegyüttesben szenved, és 65 százaléka valamilyen pszichés rendellenességgel küszködik³.

1 Tóth Lőrinc: Emlékezések a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában. Akadémiai Értekezések, MTA, Budapest, 1886

2 Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Főiskolai jegyzet. Rejittel Kiadó, Budapest, 2002

3 Seena Fazel – John Danesh: Serious mental disorders in 23000 prisoners: a systematic review of 62 surveys, Lancet, 2002. Idézi: Csetneky László: Pszichológiai munka európai országok börtöneiben. Belügyi Szemle, 2004/6., 103–114. o.

TÓTH MARIANN

A magyarországi börtönpopulációban a neurotikusok aránya hat és tíz százalék között mozog⁴.

Súlyos egészségkárosító hatásokkal járhatnak, egyebek között, a depresszió, a szorongás, a stressz mint a börtönbüntetés velejárója, és visszahatnak a mentális állapotra, valamint megakadályozzák a fogvatartottat abban, hogy a „túlélésen” kívül mással is foglalkozzon.

Nem mindenütt megoldott és nem azonos intenzitású a jelentős számban rászoruló elítéltek pszichológiai ellátásának feltétele. E pszichológiai feltételek mellett felvetődik a kérdés: mennyire hatékony a reszocializáció intézménye?

Boros János szerint az 1970-es évektől a börtönpszichológiának három nagy kérdésére kell választ találnia: Létezik-e általános börtönhatás, illetve ez különbözik-e a hosszú és rövid tartamú szabadságvesztés esetében? Másodsor: vannak-e a börtönnek olyan visszavonhatatlan negatív mentális hatásai, amelyek meghatározzák az elítéltek szabadulás utáni életét? Harmadsor: azok a negatív hatások, amelyekről számos kutatás szól, az összes fogvatartottra jellemzők-e, vagy csupán a rábók speciális csoportjaira?

Fontosnak tartom annak kutatását, hogy a börtönben milyen változásokon megy keresztül a fogvatartott az idő előrehaladtával. A kutatásokra hivatkozva vizsgáltam a depresszió, az étellel való elégedettség alakulását.

A börtönpszichológia és a reszocializáció intézményének ismertetése után rátérek a börtön fogvatartottra gyakorolt hatására, kiemelve a depressziót és az étellel való elégedettséget. A börtönpszichológia egyik fő kérdésére keresem a választ: miként hat a börtön a személyiségre, összefüggésben a letöltött és hátralévő idővel⁵.

A reszocializáció

A reszocializáció komplex tevékenység, egyebek mellett pedagógiai, jogi, egészségügyi, szociológiai vonatkozással is bír. Érvényesítésekor folyamatosan figyelemmel kell kísérni ezekben a tudományterületeknek az eredményeit, és fel kell használni a fogalmi és módszertani anyag gazdagítására⁶.

4 Boros János: A börtön hatása a fogvatartott személyiségére. In: Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (szerk.): Emlékkönyv Vargha László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. PTE ÁJK, Pécs, 2003, 17–27. o.

5 Boros János: A hosszú távú szabadságvesztés hatása a fogvatartott személyiségére. Börtönügyi Szemle, 2005/2, 19–24. o.

6 Borbély László: Szocializáció és reszocializáció a börtönben. Börtönügyi Szemle, 2006/4., 93–98. o.

A reszocializáció megvalósulása kialakíthatja, valamint erősítheti, a társadalom által közvetített értékek elfogadását.

A börtön speciális berendezése is hozzájárul a kedvező pszichológiai változások alakulásához. Az 1993-as, 1996-os jogszabályok humánusabbá tették a börtönviszonyokat. Megteremtették a kapcsolattartás lehetőségét például a telefonálás bevezetésével. A munkavégzést az elítélt felhasználhatja arra, hogy pénzt keressen, lekösse magát, és javuljon az önbecsülése. Az elítéltek továbbá lehetősége van a tanulásra, továbbképzésre, ez szintén növelheti az önértékelését. A szabadidő eltöltésében kiemelt szerepe van a tévénézésnek, amely a társadalmilag fontos értékeket közvetíti az elítélteknek. A reszocializáció egyik formája a különböző öntevékeny kulturális csoportokhoz történő csatlakozás is. A Bv.tvr.⁷ szerint a büntetésüket a legsúlyosabb, fegyház fokozatban töltők például öt évnél hosszabb büntetés letöltése után, szabadulásuk előtt legfeljebb két évvel ilyen lehetőségeket kínáló „átmeneti csoportokba” kerülhetnek. Lehetőség van a vallásgyakorlásra, amelyet sok fogvatartott végez pszichés állapota stabilizálásához.

A reszocializáció megvalósulásában rendkívüli jelentőségű a nevelők munkája: folyamatosan értékeli az elítéltek életvitelét, hozzák a kinti világ híreit, segítik a kapcsolattartást a családtagokkal, intézik hivatalos ügyeiket.

A lehetőségekhez képest sokan veszik igénybe a pszichológusok segítségét is, akik rendszeres pszichológiai vizsgálatokkal igyekeznek csökkenteni a hosszan tartó szabadságvesztésből adódó ártalmakat. Más okból eredő kisebb-nagyobb pszichológiai problémák kezelése szintén segítheti a személyiségjegyek kedvező változását.

Ezért a börtön szervezetét, belső életét úgy próbálják kialakítani, hogy elég motivációt nyújtson az alkalmazkodáshoz, a viselkedéskontroll fejlesztéséhez, ami a későbbi beilleszkedés lehetőségét kínálja.

Természetesen a mégoly ideálisan kialakítani próbált szervezet- és intézményrendszer sem tudja önmagában garantálni annak hatékony működését, hiába kezdődik a nevelési folyamat már a befogadáskor. Meghatározó informatív jelentőséggel bír, hogy az elítélt első büntényes vagy visszaeső, először van börtönben, vagy már nagy tapasztalatra tett szert, ugyancsak fontos tényező iskolai végzettsége, szakmája, családi állapota, továbbá hogy volt-e elmebetegségben, alkoholista-e, vagy szenved-e személyiségzavarban. Ám a nevelési terv előkészítése előtt fel kell mérni az elítélt teherbírását is. Az optimális terv nem terheli túl az elítéltet, próbatételt jelent, de nem hagy teret az unatkozásra, vagyis megvalósulásához szükség van az elítélt aktív közreműködésére.

⁷ A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tvr.

A befogadáskor figyelembe kell venni a pszichológiai vizsgálatokból kiderülő önértékelés-csökkenést, a szorongó és depresszív magatartást, és a beszélgetés folyamán segíteni kell neki ezek megváltoztatásában. A hangsúly az elítélt aktivitásán, vagyis motivációján van.

A szabadulásra előkészítésnek jelentős szerepe van a reszocializációban, ezért már a befogadáskor el kell kezdeni. Az úgynevezett treatment-program kialakításakor figyelembe kell venni a társadalomba való beilleszkedést elősegítő tényezőket. Az oktatás, szakképzés, munkavégzés olyan készségeket alapoz meg, amelyek elősegítik a társadalomba való visszailleszkedést, kiegészítve olyan ügyességfejlesztő tréningekkel, amelyek a mindennapi életben való eligazodásban segítik az elítéltet (például hogyan kell viselkednie a munkaközvetítőben). A kezelés fontos része a szociális kapcsolatok fenntartása is. A konfliktus gyakran igényli a pszichológus munkáját, hatékony módszer a családterápia, vagy az eltávozás engedélyezése.

A börtönben inkább csoportos foglalkozásokat alkalmaznak, nemcsak takarékossági okokból, hanem a társas hatás pozitív tényezői miatt. A börtönben kialakult szubkultúra azonban ellenkező irányba is hathat.

A pszichoterápia szabályai azonban nem érvényesülhetnek ugyanúgy, mint a kinti életben. Eleve megkérdőjelezhető az önkéntesség megléte, de az érzelmileg támogatott önkéntesség, például a terápia hatására, később kialakulhat. Az önkéntességhez hasonlóan a motiváció sem egyforma mértékű. A börtönben nagy probléma az elítélt bizalmatlanságának feloldása. A titoktartás sem valósulhat meg, ezért a terápia megkezdése előtt közölni kell az elítélttel, hogy a titoktartás mely esetekre terjed ki.

Mivel az összearzárság miatt a börtöncsoportokban gyakran sérül a titoktartás, ezért fontos a terapeuta direktebb részvétele a csoporttörténekek elemzésében.⁸

Márpedig az elítéltek nagy szüksége lehet arra, hogy beszélhessen a büntetéséről, dühéről, a börtön azonban bünteti a düh érzését, és az elítélt attól is jogosan tarthat, ha kifejezi őszinte haragját, veszélybe sodorhatja feltételes szabadságra bocsátását.

A börtön hatásai

A Zimbardo által 1973-ban végzett híres kísérlet⁹ azért volt mérföldkő a börtönpszichológiában, mert az első olyan kísérlet volt, amely a börtön személyiségre gyakorolt

⁸ Boros János – Csetneky László: i. m.

⁹ Philippe Zimbardo: *The Psychological Power and Pathology of Imprisonment*, 1971, p. 3. Idézi Elliot Aronson: *A társas lény*. KJK, Budapest, 1987, 50. o.

rolt hatását vizsgálta. A kísérletet a hatodik napon be kellett fejezni, mivel a foglyok egy része depressziót, szorongást, idegkimerültséget mutatott, más részük „institutionalizálódott”, vagyis oly módon szokott hozzá az intézmény rendjéhez, hogy gondolataik, viselkedéseik, érzelmeik csak a börtönre terjedtek ki¹⁰. A kutatás fő tanulsága az volt, hogy szigorú börtön hatására jelentős depresszió, szorongás alakul ki. A múlt század közepén a kutatók elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a börtön hatására a fogvatartottak megöriülnek, vagy öngyilkosok lesznek. A mostani kutatások azt igazolják, hogy a neurotikus tünetek főként a börtönbüntetés megkezdésekor jelennek meg. Ilyenek a szorongás, a labilitás, érzékenység, kényszeresség, félelmek, kisebbségi érzés, alkalmazkodási zavarok, befelé fordulás, levertség, sírás, öngyilkossági gondolatok. Ez egyfajta megküzdés is, hiszen az elítélt azt várja társaitól, hogy türelmesebbek, kedvesebbek legyenek vele, így a betegserepbe menekül, amikor a börtönkörnyezet nem lesz vele toleránsabb, túlkompenzálja betegségét¹¹.

Depresszió a börtönben

A börtönpсихológia megközelítése felől a depresszió jellegzetes tünetei, hogy a fogvatartott ürességet, helyzetéből adódóan elutasítottságot él meg. Düh és szorongás gyötri. Az érdeklődés elvesztése a reszocializáció megvalósulását szolgáló motiváció hanyatlásához vezet. Scott és *mtsai* az akarat bénultságaként említik ezt az állapotot. Az elítélt tevékenység szintje redukálódik, inkább egyedül szeretne lenni, sokat fekszik. Rossz véleménnyel van önmagáról, alacsonyabb rendűnek, néhányuk gonosznak tartja magát. Gyakran előfordulnak étvágy- és alvászavarok¹².

A depresszió szociokulturális magyarázata értelmezési lehetőséget nyújt a börtönben lévő depresszió gyakoriságának, hiszen az embereket körülvevő szociális környezet hatással van a depresszió kialakulására. A kutatók összefüggést találtak a társas támasz szegényessége és az unipoláris depresszió között, és azt is megállapították, hogy az elszigetelt vagy intimitást nélkülöző emberek stressz hatására depressziósok lesznek¹³. Mindezek alapján nem nehéz belátni, miért találunk olyan sok depressziós fogvatartottat. Családjuktól elszakítva, a társadalomtól elszigetelve élnek, és folytonos stressznek vannak kitéve.

¹⁰ Boros János – Csetneky László: i. m.

¹¹ Uo.

¹² Jan J. Scott – Mark J. Williams – Aaron T. Beck: *Cognitive Therapy in Clinical Practice: An Illustrative Casebook*. Routledge, London, 1989

¹³ Paykel Eugene – Cooper Zafra – Ramana Rajini – Hayhurst Hazel: Life events, social support and marital relationships in the outcome of severe depression. *Psychological Medicine*, January 1996, pp. 121–133. Idézi: Boros János (2002): i. m.

A stresszhatások már a börtön előtt, a büntetőeljárás folyamán érzékelhetők. A nyomozás, a vádemelés, a tárgyalás, az ítélet mind nagy hatással van a bűnelkövetőre.

A börtönbüntetés tényleges megkezdésekor, a kutatások eredményei szerint, mindenkinél megnő a depresszió, a szorongás, és csökken az önértékelés. Zamble és Porporino 1990-es kutatásában¹⁴ azt találta, hogy a vizsgálati minta 35 százaléka enyhe, tíz százaléka jelentős depressziót mutatott. A következő kutatásokat Boros János foglalja össze¹⁵. Richter, Scheurer és Kroeber 1991-ben a fogvatartottak 22 százalékánál mutatott ki közepes vagy súlyosabb depressziót a büntetés kezdeti szakaszában.¹⁶ Boothby és Durham Illinois állam 14 börtönében végzett kutatást 1999-ben, és a vizsgált populáció 39 százaléka volt enyhén vagy közepesen, 13 százalékuk pedig súlyosan depressziós. Ugyanebben a kutatásukban a szorongás és az önértékelés is alacsonyabb volt a normál mintaátlagnál.¹⁷ Ám egyes kutatások szerint a kezdeti pszichés distressz a fogvatartottak nagy részénél fokozatosan csökken, majd megszűnik. Rasch¹⁸ és Sapsford¹⁹ a szorongás, a depresszió és az érzelmi zavarok csökkenését észlelte a büntetés előrehaladtával. A börtönbe történő befogadás után ötféle hónappal az elítéltek fokozatos javulást mutatnak.

Tehát a kutatások alapján a többség állapota a depresszió és szorongás szempontjából az idő előrehaladtával javult, de voltak olyan elítéltek is, akiknek nem változott az állapotuk, sőt a korábbihoz képest romlott.

A börtönbüntetés pszichológiai kockázati tényezői az erős és hosszan tartó ki-látástalanság, a szociális depriváció, az identitásban való bizonytalanság, az önbecsülés elvesztése, valamint a bűnösség és a szégyen átélése. Ezek még a börtönbüntetés előtt elindulhatnak, és a befogadás után számos negatív tényező kiegészíti, például a bírósági eljárás kedvezőtlen kimenetele, a külső kapcsolatok megszakadása, a speciális évfordulók, a látogatásokon szerzett kudarcélmények, erőszakosság, szexuális bántalmazás átélése²⁰.

14 Edward Zamble – Frank Porporino: Coping, imprisonment, and rehabilitation. *Criminal Justice and Behavior*, no. 17, 1990, pp. 53–70.

15 Boros János (2005): i. m. 19–24. o.

16 Paul Richter – Heinz Scheurer – Hans-Ludwig Kroeber: Zur Messung von Depression bei Straftaten. *Zeitschrift für Klinische Psychologie, Psychopathologie und Psychotherapie*, nr. 39., 1991

17 Jennifer L. Boothby – Thomas W. Durham: Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. *Criminal Justice and Behavior*, no. 26., 1999

18 Wilfried Rasch: The effects of indeterminate sentencing: a study of men sentenced to life imprisonment. *International Journal of Law and Psychiatry*, no. 4., 1981

19 Roger J. Sapsford: Life-sentence Prisoners: Psychological Changes during Sentence. *British Journal of Criminology*, vol. 18., 1978

20 Cseteky László (2004): i. m.

A férfiak még rosszabbul viselik, ha elveszítik a kontrollt a saját életük felett. Ha úgy érzik, hogy tehetetlenek sorsuk irányításában, ingerlékenyvé, nyugtalanná, agresszívvá válnak, és nincs reális képük a tekintetben, hogy segítségre lenne szükségük. Láng Károly a következő tüneteket emeli ki a férfidepresszióban: alacsony toleranciaszint, a kívülágra irányuló agresszív viselkedés, csökkent impulzuskontroll, antiszociális viselkedés, időszakos dühkitörések, regresszió, csökkent önértékelés, elégedetlenség, abúzusra való hajlam. A leggyakoribbak ezek közül az agresszivitás, a türelmetlenség és az alacsony impulzuskontroll.²¹

A börtönben tapasztalható depresszió gyakran pszichoszociális és egzisztenciális problémákon alapszik, ezek megoldására börtönkeretek között kevés esély van. A legfontosabb probléma a külső személyekkel való kapcsolat elvesztése. Általában is a külső élettől való megfosztottság okozza a legnagyobb frusztrációt, nagyobb mértékben, mint a belső börtönülethez való alkalmazkodás, az érzelmi stabilitás elvesztésétől való félelem, az önbizalom elvesztése, vagy az öngyilkosság elkövetésének veszélye²².

Az étellel való elégedettség hanyatlása

A kutatások azt mutatják, hogy a demográfiai változók általánosságban nincsenek hatással a szubjektív jóllétre, csak akkor, ha a körülmények extrém mértékben befolyásolják a szükségletek kielégítését. Ilyen extrém körülmény lehet a börtön is, amely elsősorban nem a vegetatív szükségletek kielégítését akadályozza – habár kielégítésük ideje szabályozott –, hanem olyan szükséglet kielégítését, mint például a megbecsülés és az önértékelés. A szubjektív jóllét fő meghatározója, egyes pszichológusok szerint, az étellel való elégedettség, ezt boldogságként is azonosítanak.

Ed Diener, az SWLS (Satisfaction With Life Scale; szubjektív jóllét-skála) megalkotója a téma három fő megközelítési módját határozta meg. Az *elsőben* a jóllét meghatározóinak külső kritériumokat, főként szociális kritériumokat tekint, mint jövedelem vagy életminőség. A *másodikban* az étellel való elégedettség szubjektív mértékét tartja meghatározónak. A *harmadik* megközelítés a pozitív és negatív érzelmi állapotnak arányából indul ki²³.

Ma a szubjektív jóllétnek három fő összetevőjét tartják számon, ezek a pozitív érzelem (*positive affect*), mint a kellemes érzelmek, öröm és boldogság érzése; a

21 Zoltán Rhimer – Wolfgang Rutz: Suicide rate, prevalence of diagnosed depression and prevalence of working physicians in Hungary. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, no. 88., 1993, pp. 391–394. Idézi Láng Károly: Depresszió és öngyilkosság a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 2004/6., 137–146. o.

22 Timothy J. Flanagan: The Pains of Long-term Imprisonment. A Comparison of British and American Perspectives. *British Journal of Criminology*, vol. 20., 1980. Idézi Láng Károly: Uo.

23 Ed Diener: Subjective Well-being. *Psychological Bulletin*, no. 95., 1984, pp. 542–575.

negatív érzelem (*negative affect*), mint a kellemetlen érzések, szomorúság és félelem érzése; és az étellel való elégedettség (*life-satisfaction*). Mindez olyan kognitív rendszer, amely teljes mértékben áthatja a személy életét.

A közelmúltban bekövetkezett negatív események és változások kihatnak a szubjektív jóllétre.²⁴ Ed Diener 1984-ben megfogalmazta, hogy a szubjektív jóllét fontos előfeltétele az életcélok elérése, ez azonban a börtönben akadályoztatva van. A humanisztikus pszichológia is az értelmes élet meghatározójának tekinti az énünkkel kongruens célok kitűzését és ezek megvalósítását, ez ugyanis meghatározza az önmegevalósításunkat és az elköteleződésünket.

Egyéb reszocializációra ható tényezők: deprivációk, formális jogok és szubkultúra

A deprivációk témájával számtalan kutatás foglalkozik. Zamble és Porporino 1988-as kutatásakor azt tapasztalta²⁵, hogy a legfontosabb depriváció a családtól és barátoktól való megfosztottság. Van néhány bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a családdal való kapcsolat fenntartása a börtönbüntetés alatt csökkenti a további bűnelkövetések számát. A külső szociális kapcsolatok fenntartása egyrészt erősítheti a belső lelki élet stabilitását, másrészt megnöveli a szabadulás utáni visszailleszkedés esélyét.

Az etikai kérdések tisztázását azért tartom fontosnak, mert hiányos megfogalmazásuk a reszocializáció ellen hat.

Bizonytalanságot, kettős helyzeteket szül a büntetés-végrehajtás etikája, mert az elítéltek elméletben sok mindenhez joga van, gyakorlatilag azonban semmihez. A büntetés-végrehajtás szervezetében működő intézetek és intézmények dolgozóinak etikai kódexe csak ajánlás. A kódexben ez áll: „*Nem tartalmaz kötelességeket és nem határozza meg azokat a normákat, melyek – írott – szabályokban leírtak és kötelezettséget rónak, nemteljesítés esetén szankcionálnak. Nem tartalmaz büntetéseket és olyan eljárásokat, melyeket normasértés esetére jogszabályok meghatároznak.*”²⁶ Mindegyik pont azzal kezdődik, hogy „ajánlott” vagy „helytelen”. Vétség esetén az etikai tanács felhívhatja a figyelmet a súlyos normaszegésre, de következményekre nem kell számítani. Legrosszabb esetben az etikai vétség elkövetőjének jövőbeni szakmai megítélését befolyásolhatja.

A börtönpszichológia etikája az előbbiekkal ellentétben sokkal több „engedményt” és kikaput kínálhat a kódex megszegésére. Bár a törvénykönyvben szere-

24 Eunhook Suh – Ed Diener – Frank Fujita. Events and subjective well-being: Only recent events matter. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70/1996., pp. 1091-1102., Idézi: Ed Diener: Uo. 34–43. o.

25 Edward Zamble – Frank Porporino: i. m.

26 A büntetés-végrehajtás szervezetében működő intézetek és intézmények dolgozó etikai kódexének bevezetője.

pel, hogy az elítéltnak mihez van joga, és mihez nincs, nincs sok lehetősége ezek gyakorlására. Az elítélt biztonságához való joga a börtönben oly módon nyilvánul meg, hogy joga van segítséget kérni, ha veszélyben érzi magát, de akkor még kevesebb sorsa lesz, mert mindez nem maradhat titokban, így társai is értesülnek róla. A segítségkéréssel az elítélt megsérti a börtönszolidaritás normáját.

Az elítéltnak joga van pszichológushoz, de sok börtönben még nincs szakember, és pénzühiány miatt speciális csoportok sincsenek, így például a gyógyító-kezelő csoportokban a skizofrén beteg egyenlő a drogfüggő beteggel.

Az öröknek, a rendőröknek nem tanítják, hogyan kell egy alulkontrollált, erőszakos elítélttel szemben fellépni, és hogyan kell megkülönböztetni viselkedésüket az egyszer előforduló esettől.

Magyarországon a bűnözőt, a törvényszegőt erkölcsi fogyatékosnak minősítik. A bűnözés tömegszinten az alacsonyabb társadalmi osztályok jellemző viselkedésformája, így ők többszörösen olyan kisebbségi csoport lesznek, amelyek alacsony önbecsülésű emberekből áll. Az e terhekkel való megküzdés mellett nem tűnik könnyen megvalósíthatónak a reszocializáció.²⁷

Végül a börtön szubkultúrájának is jelentős negatív hatása lehet a reszocializációra, hiszen az elítéltek erősíthetik egymásban a társadalom igazágtalanságát, így a rendszer elleni agressziót és gyűlöletet.

Az elítélt megpróbál megfelelni a börtön szubkulturális normáinak, értékeinek, amelyeket a többi fogvatartottal közösen alakítottak ki. Tehát feltételezhető, hogy a fogvatartott norma- és értékrendszere megváltozik, legalábbis a börtönbüntetés idejére. Fontos kísérletnek tűnik e tekintetben Wheeler bírói attitűdökkel kapcsolatos vizsgálata. Azt találták, hogy a büntetés elején és végén pozitívabb, míg a büntetés közepén negatívabb volt a fogvatartottak bírói ítélettel kapcsolatos magatartása. Az eredményt azzal indokolták, hogy a büntetés elején és végén az elítéltek számára a szabad társadalom a referenciacsoport, míg a büntetés-végrehajtás közepén a börtönszubkultúra.²⁸

Harbrod²⁹ leírja azokat az értékeket, amelyek nagy szerepet játszanak a börtönszocializációban. Ezek: összetartozás és szolidaritás; hatalom és függetlenség; nyugalom; férfiaság; rabtárs kímélése; lojalitás; individualitás és személyiség. Ezek közül legfontosabb a szolidaritás, amely meghatározza a börtönben való viselkedést. Célja, hogy hatóság, felügyelet, vagy akár egy külső személy ne lásson be a szubkultúra életébe.

27 Boros János személyes közlése, 2006.

28 Satnton Wheeler: Social Organization in Correctional Communities. Washington University Press, 1958. Idezi: Borbély László: i. m.

29 Stefan Harbrod: Die Struktur des Gefängnisses. Stuttgart, 1967

A reszocializációt segítő személyzetnek viszont tudnia kellene a börtönben történekről, hogy szükség esetén közbeléphessen. Ennek hiányában a bántalmazott elítéltek folytonos stressznek vannak kitéve, mert nem számíthatnak a külső személyzet védelmére. Így az energiát a túlélésre fordítják, nem pedig arra, hogy kedvező pszichológiai változásokon menjenek keresztül.

Kérdésfeltevések, hipotézisek

Az előbbiek alapján a kutatások arra engednek következtetni, hogy a depresszió, szorongás és stressz a börtönbüntetés velejárója. Ha az egész börtönbüntetés idejét veszem alapul, azt feltételezem, hogy a depresszió növekedni (ezzel együtt az étellel való elégedettség csökkenni) fog egyebek között a deprivációk, a szubkultúra, a börtönkörülmények, a börtön helytelen etikája miatt, amelyek az idő előrehaladtával fokozatosan hatnak a fogvatartóra.

Ezeknél a vizsgálatoknál szükséges az életkor, a nem, a családi állapot és a börtöntapasztalat kontroll alá vonása, mert befolyásolhatják az eredményeket. A szakirodalom szerint az idősebb, a börtönterepen tapasztalatlan, családos fogvatartottak nehezebben alkalmazkodnak a börtönkörülményekhez³⁰.

A második hipotézist arra az elképzelésre alapoztam, miszerint a depresszió különösen felerősödhet a börtönbüntetés végén, a bizonytalansággal való találkozás küszöbén. Egyebek között a sok elfecsérelt időről való számadás miatt, hiszen a fogvatartottak nagy része elvesztegetett időnek tekinti a börtönéveket³¹. A fogvatartottakat, nagy valószínűséggel, a szabadulás utáni beilleszkedés kétségei gyötrik.

Így a második hipotézis azt kérdésselvetést vizsgálja, hogy a szabadulás előtti időszakban növekszik-e az elítéltek depressziója.

Vizsgálat az elítéltek körében

Letöltött idő, hátralévő idő és börtöntapasztalat

A hipotéziseim teszteléséhez száz, börtönbüntetését töltő elítélttel folytattam le vizsgálatomat.

A száz férfi elítélt életkora 19 és 65 év között volt, átlag 31 évvel. Közülük mindössze kettőnek volt diplomája, a többiek nyolc osztályt végeztek, kiegészítve valamilyen szakmával. A legtöbb házastársi vagy élettársi kapcsolatban éltek.

30 Boros János [2002]: i. m.

31 Uo.

Vizsgálati személyek és módszerek

	N	minimum	maximum	átlag (%)	szórás
Letöltött idő (hónap)	100	1	96	20,90	18,355
Hátralévő idő (hónap)	100	1	64	14,97	12,404
Börtöntapasztalat (hónap)	100	1	322	40,86	53,871

A vizsgálatba vont elítéltek csoportja életkor, iskolai végzettség, valamint családi állapot tekintetében jól reprezentálja a magyar börtönpopulációt.

Vizsgálódásomat egy enyhített végrehajtási szabályok (evsz) alapján működő intézményben végeztem. A körlet nyitott, lehetséges az egyéni elhelyezés, az elítéltek tarthatnak maguknál pénzt, intézeten kívül dolgozhatnak, és rendszeresen elmehetnek „szabadságra”.

A kutatási kérdések megválaszolása érdekében két kérdőívet vettem fel. Az egyik a depresszió létezését, mértékét igyekszik feltárni, a másik az étellel való elégedettség felmérésének fontos vizsgálati eszköze.

Az úgynevezett Beck-féle depresszió-kérdőív, illetve annak rövidített változata a depresszió súlyosságának egyik legmegbízhatóbb mérési módszere, jól korrelál a pszichiáterek által végzett depressziósúlyossági becsléssel. Az eredeti kérdőív 21 tételes. A mérőeszköz magyar nyelvű rövidített változatát Kopp Mária és munkatársai fejlesztették ki kilenc tételre.³²

A jóllét mérése általában önbeszámolóra alapul kérdőívvel történik. Az étellel való elégedettséget leggyakrabban az SWLS-sel méri³³. Minden tétel nagy faktorsúlyú, és a teszt magas teszt–reteszt-stabilitást mutat. Öt állítást tartalmaz, amelyeket hétfokú skálán kell megítélni.³⁴

Eredmények, tanulságok

Az első hipotézist lineáris regresszióval vizsgáltam meg, egyrészt mert lineáris együtt állást kerestem a függő és független változók között, másrészt mert az egyes független változók önálló hatását akartam feltárni, kontroll alatt tartva a többi független változó hatását. A független változók közé soroltam azokat a változókat, amelyek befolyással lehetnek a függőkre: az eddig letöltött szabadságvesztést, a

32 Rózsa Sándor – Szádóczky Erika – Füredi János: A Beck Depresszió Kérdőív rövidített változatának jellemzői a hazai mintán. *Psychiatria Hungarica*, 2001/4., 384–402. o.

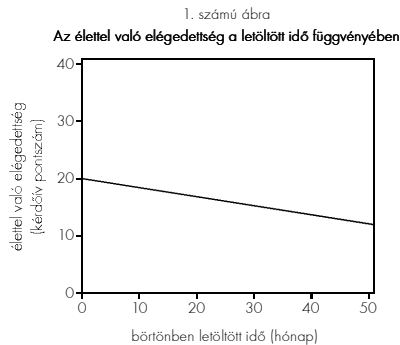
33 Ed Diener – Marissa Diener: Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 68., 1995, pp. 53–63.

34 Pikó Bettina: Egészségtudatosság serdülőkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002

szabadságvesztésből hátralévő időt. Kontroll alatt tartott változóként bevontam az életkort, a börtöntapasztalatot és a családi állapotot.

Az étellel való elégedettség változását a letöltött idő ($t = -2,123$; $p < 0,05$) negatív irányban magyarázza (1. számú ábra). A statisztikai elemzés a depresszió esetén nem mutatott ki tendenciózus változást, ennek oka lehet a hatás hiánya vagy az, ha a depresszió nemlineáris kapcsolatban van a letöltött idővel – néha növekszik, néha csökken.

Az étellel való elégedettség viszont folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott egészen a börtönbüntetés végéig. Erre az eredményre számos magyarázat szolgálhat. Kiemelném Ed Diener elméletét³⁵, aki kiemelte a célelérést mint az étellel való elégedettség egyik fontos meghatározóját. A börtönbüntetés keretét szab az egyszerű szükségletek kielégítésének is (például a fogvatartott mikor egyen, aludjon, és mennyit), de további szükségletek kielégítését is hátráltatja, sőt megakadályozhatja, mint a szeretet vagy az önmegvalósítás.

A második hipotézis tesztelésére a szabadulás előtti legutolsó időszak adatait vizsgáltam. Tekintve, hogy a szakirodalom nem ad támpontot ahhoz, hogy a büntetés vége felé esetlegesen bekövetkező változások mikortól kezdődhetnek, ezért többféle időintervallumot is vizsgáltam. A börtönkörnyezethez való hozzászokás ötféle hónapig tart³⁶. Ennek alapján feltételeztem, hogy a szabadulás előtti időszakban is hasonló intervallumban kell történnie a változásnak.

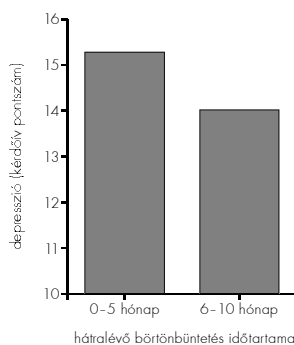
35 Ed Diener – Robert Emmons – Randy Larsen – Sharon Griffin: The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, vol. 49, no. 1., 1985, pp. 71–75.

36 Wilfried Rasch: i. m.

Összehasonlítottam az utolsó hat hónapot a megelőző hat hónappal, az utolsó öt hónapot a megelőző öt hónappal, illetve az utolsó három hónapot a megelőző három hónappal. Ennél finomabb felbontásra a mintám jelen hipotézisben használható részének mérete nem adott lehetőséget. Az összehasonlításokat többszempontos egyváltozós varianciaanalízissel végeztem el. A független változók az első hipotézisnél tárgyalattal azonosak voltak.

A szabadságvesztés végén jelentkező változás a depresszió esetén figyelhető meg. Az utolsó öt hónap és a megelőző öt hónap között jelentkezett különbség, ami a hátralévő idő fohatásának volt tulajdonítható ($F = 4,622$; $p < 0,05$). A depresszió magasabb a szabadlábra helyezést közvetlenül megelőző öt hónapban, mint az előtte lévő ötben (2. számú ábra).

2. számú ábra
A depresszió mértéke a hátralévő börtönbüntetés időtartamának függvényében

A mintavétel nem random módon, hanem az önkéntességre támaszkodva történt, ami befolyásolhatta a minta reprezentatív voltát, hiszen a résztvevők hasonló attitűdűek voltak. Az önkéntesség valóságos megkérdőjelezhető. Az elítéltek esetleg tarthattak attól, hogy ha nem jelentkeznek a kérdőívek kitöltésére, valamiféle hátrány érheti őket a későbbiekben, vagy ellenkezőleg, jutalomra számítottak a kutatásban való részvételükért.

Az olyan börtönnormák, mint a „Légy férfi!”, „Ne siránkozz!”, „Mindent ki bírsz!”³⁷ a kérdőív kérdéseire való őszinte válaszadás ellen hatnak.

³⁷ Boros János (2002): i. m.

A kutatás eredményeiből arra az óvatos feltételezésre következtethetünk, hogy a depresszió, valamint az étellel való csekély elégedettség állapota jellemzi az elítéltet szabadulása előtt, tehát ilyen módon kell szembenéznie a számtalan megváltozott tényezővel, ami börtönbüntetése alatt történhetett a kinti világban.

A rezsim nem mindenhol teszi lehetővé a külön foglalkozást a szabadulás előtt állókkal. A fogvatartottból általában átmenet nélkül lesz újra szabad ember. A börtönlátogatásokkor szerzett tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy a rövidesen szabadulók önállóan próbáltak felkészülni a szabad életre. Kiderült továbbá, hogy a szabadulás előtt többen abbahagyják a munkát, mondván, már nem olyan fontos elütni az időt a büntetés hátralévő időszakában. Ezeknél az elítélteknél tehát a munka nem reszocializáció célját (felelősségtudat erősítése, a hasznosság tudata) kívánta szolgálni, hanem kizárólag az idő eltöltését.

Nehéz újra alkalmazkodni a kinti világhoz. A nemsokára szabadulók a senki földjén tengetik életüket, hiszen már nem tartoznak a börtönszubbkultúrához, de még a kinti társadalomhoz sem.

A probléma többrétű. A reszocializáció ellen ható, az előbbieken részletezett tényezők mellett az elítélt eleve meglévő pszichés problémáinak, valamint bizonyos esetekben antiszociálissá torzult személyiségének kezelése is jelentős nehézséget okoz a szakembereknek. Megoldást jelenthetne a pszichológiai ellátás feltételeinek egyenlő mértékű megteremtése, valamint a már működő átmeneti csoportok mellett a lépcsőzetes börtönrendszer kialakítása. A fokozatosságra irányuló elképzelés már régóta foglalkoztatja a szakembereket, és mára időszerűvé vált a megvalósítása: a büntetés megkezdésekor az elítéltet egy speciális befogadó részleg felkészíti a börtönkörnyezet fontosabb vonatkozásaira, a börtönélet mindennapjaira. Mindezek után az eddig meglévő fokozatokon belül (fegyház, börtön, fogda) lehetőség nyílik a rezsimrendszer bevezetésére, amelynek célja, hogy a büntetés kezdetétől a szabadulásig terjedő időben, fokozatosan olyan körülmények közé helyezze az elítélteket, amelyek egyre jobban hasonlítanak a társadalmi berendezkedésre, a szabad élet körülményeire. A szabadságvesztés esetleges káros hatásai tehát mérsékeltebben jelennének meg. A rezsimrendszer fontos következménye lenne továbbá, hogy az elítélt kizárólag a büntetés céljának megfelelő mértékben különül el a társadalomtól. Így fenntartható és fejleszthető az elítélt önbecsülése, motivációja és felelősségtudata.

IRODALOM

Boothby, Jennifer L. – Durham, Thomas W.: Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. *Criminal Justice and Behavior*, no. 26., 1999

- Borbély László:** Szocializáció és reszocializáció a börtönben. *Börtönügyi Szemle*, 2006/4.
- Boros János – Csetneky László:** Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002
- Boros János:** A börtön hatása a fogvatartott személyiségére. In: **Fenyvesi Csaba – Herke Csongor (szerk.):** Emlékkönyv Vargha László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. PTE ÁJK, Pécs, 2003, 17–27. o.
- Boros János:** A hosszú távú szabadságvesztés hatása a fogvatartott személyiségére. *Börtönügyi Szemle*, 2005/2.
- Csetneky László:** Pszichológiai munka európai országok börtöneiben. *Belügyi Szemle*, 2004/6.
- Diener, Ed – Diener, Marissa:** Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, no. 68., 1995
- Diener, Ed:** Subjective well-being. *American Psychologist*, no. 55., 2000
- Diener, Ed – Emmons, Roberts – Larsen, Landy – Griffin, Sharon:** The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, vol. 49., no. 1., 1985
- Aranson, Elliot:** A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987
- Harbrodt, Stefan:** The subculture of prison. Ferdinand Enke, Stuttgart, 1967
- Scott, Jan J. – Williams, Mark J. – Beck, Aaron T.:** Cognitive Therapy in Clinical Practice: An Illustrative Casebook. Routledge, London, 1989
- Boothby, Jennifer L. – Durham, Thomas W.:** Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. *Criminal Justice and Behavior*, no. 26., 1999
- Láng Károly:** Depresszió és öngyilkosság a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 2004/6.
- Pikó Bettina:** Egészségtudatosság serdülőkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002
- Rasch, Wilfried:** The effects of indeterminate sentencing: a study of men sentenced to life imprisonment. *International Journal of Law and Psychiatry*, no. 4., 1981
- Richter, Paul – Scheurer, Heinz – Kroeber, Hans-Ludwig:** Zur Messung von Depression bei Straftaten. *Zeitschrift für Klinische Psychologie, Psychopathologie und Psychotherapie*, Nr. 39., 1991
- Rózsa Sándor – Szádóczky Erika – Füredi János:** A Beck Depresszió Kérdőív rövidített változatának jellemzői a hazai mintán. *Psychiatria Hungarica*, 2001/4.
- Sapsford, Robert J.:** Life-sentence Prisoners: Psychological Changes during Sentence. *British Journal of Criminology*, vol. 18., 1978
- Scott, Jan J. – Williams, Mark J. – Beck, Aaron T.:** Cognitive Therapy in Clinical Practice: An Illustrative Casebook. Routledge, London, 1989
- Tóth Lőrinc:** Emlékezések a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában. Akadémiai Értekezések, MTA, Budapest, 1886
- Zamble, Edward – Porporino, Frank:** Coping, imprisonment, and rehabilitation. *Criminal Justice and Behavior*, no. 17, 1990